

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ISSN 1829-054X

Matenadaran
Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts
and “Friends of the Matenadaran” Benevolent Fund express their
gratitude to “JTI ARMENIA” CJSC
for sponsoring the publication of this volume

Մատենադարան
Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը և
«Մատենադարանի բարեկամներ» բարեգործական հիմնադրամը
երախտագիտություն են հայտնում «ՋԵՅ ԹԻ ԱՅ ԱՐՄԵՆԻԱ» ՓԲԸ-ին
սույն հատորի հրատարակությանն աջակցելու համար

MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

BULLETIN OF MATENADARAN
36

Yerevan – 2023

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА
36

Ереван – 2023

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

36

*Տպագրվում է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

*Խմբագրական խորհուրդ՝ Գոհար Մուրադյան (գլխավոր խմբագիր), Վահան Տեր-
Ղևոնդյան, Կարեն Մաթևոսյան, Օլգա Վարդազարյան, Վահե Թորոսյան, Թեո վան
Լինտ, Արմեն Մովսիսյան, Արտաշես Շահնազարյան, Գուրգեն Գասպարյան,
Արուսյակ Թամրազյան, Հայկ Համբարձումյան:*

*«Բանբեր Մատենադարանի» 36, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
ին-տ. Երևան, 2023, 304 էջ:*

ՆԵՐՄԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻՆ ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԳԻՒՐ

Բանալի բառեր՝ Արձակ խրատ, տաղերգության ժանրի խրատ ենթատեսակ, ժանրակազմ առանձնահատկություն, ներսես Շնորհալի, նորարար:

Սույն հոդվածի խնդրո առարկան ներսես Շնորհալու խրատ բանաստեղծական տեսակի սկզբնավորման հարցն է:

Դեռևս Ե դարում հայ մատենագրության մեջ հանդիպում ենք թարգմանական և ինքնուրույն խրատների: Ինքնուրույն խրատները կապվում են եզնիկ Կողբացու անվան հետ: Խրատն ըստ էության կեցության փիլիսոփայությունն է, պատահական չէ, որ «Առակաց գիրքը» գրում է. «Ամ՛ուր բռնիր իմ խրատը եւ բաց շթողնես այն, այլ պահիր, որովհետեւ քո կեանքն է այն» (Առակ. Դ 13): Ուրեմն՝ եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ին կցված «Նոյն եզնիկ վարդապետի» խրատները, որոնք ունեն կրոնական ուղղվածություն, հայ ինքնուրույն խրատական արձակի հիմքն են դնում: Այնուամենայնիվ, այդ խրատները զերծ չեն նաև աշխարհիկ-բարոյական գաղափարից: Խրատների վերջում հայ փիլիսոփան խոսում է խրատի օգտակարության մասին. «Մեղրը քաղցր է, բայց հիվանդոտ մարմնին վնաս է տալիս. խրատն ու կշտամբանքը օգտակար են, բայց անօգուտ են նրա համար, ով դեմքը դեպի հակառակ կողմն է ուղղել»¹:

Արդեն հետագա դարերում խրատը բավականին տարածում գտած երևույթ է, այն թափանցում է նաև ժողովրդական առակների ու առածների մեջ: Վերջին հաշվով, առակների լուծումը խրատն է, որտեղ խրատելու համար ընտրվում է այլաբանական միջավայր: Խրատի ժանրը միջին դարերում հարստանում է ինչպես ինքնուրույն, այնպես էլ թարգմանական ճանապարհով: Լայն տարածում են

* ԳԱԱ գրականության ինստիտուտի գիտաշխատող, ՎՊՀ պրոֆեսոր, vano.exiazaryan@mail.ru, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ հոկտեմբերի 4, 2023, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ 20 նոյեմբերի, 2023:

¹ **Եզնիկ Կողբացի**, *Եղծ աղանդոց*, Երևան, 1970, էջ 189:

գտնում «խրատ հիկարայ»² (ասորերենից), «Բանք իմաստասիրաց»³ (հունարենից), «խրատք նուշիրուանի»⁴ (պարսկերենից), և այլ թարգմանական խրատներ: Այս կարգի խրատների շնորհիվ է, որ հայ բանաստեղծության մեջ հիմք ստեղծվեց սկզբնավորելու մի նոր բանաստեղծական որակ՝ խոհախրատական բանաստեղծությունը, որը դարձավ հայ միջնադարյան տաղերգուների ամենասիրելի թեմաներից մեկը: Մանուկ Աբեղյանը, խոսելով իմաստասիրական-ուսուցական բանաստեղծության մասին, հանգում է շատ կարևոր ու սպառիչ մի հետևություն. «Թեպետև այդ քերթվածները պատարուն են բարոյակրթական քարոզներով, երբեմն կազմված են մի ամբողջ շարք իմաստական ասքերից-բարոյական սենտենցիաներից, բայց դրանց հեղինակներն իսկական բարոյախոսներ-մորալիստներ չեն: Նրանց երկերն ուսուցական կամ խրատական լինելով հանդերձ՝ սովորաբար իսկական քնարերգություններ են, որովհետև ոգված են անձնական տրամադրությամբ, ջղուտ և խորն զգացած, և բարոյական խրատներն էլ ըստ երևույթին իրենց հեղինակների փորձառություն և ապրումների արգասիք են, ինչպես, օրինակ Ֆրիկի և Կոստանդին Երզնկացու»⁵:

Խրատական «բանք»-երի ուսումնասիրման առումով շնորհակալ գործ է կատարված Արշակ Մաղոյանի «Հայկական միջնադարյան պոեմը» գրքում, որտեղ հեղինակն առանձին կանգ է առնում խոհախրատական «բանք»-երի վրա, խոսում Շնորհալու, Գրիգոր Տղայի, Ֆրիկի, Հովհաննես և Կոստանդին Երզնկացիների, Առաքել Այունեցու, Մկրտիչ Նաղաշի և այլոց խրատական «բանք»-երի մասին⁶: «Հայ միջնադարյան գրականության ժանրեր» գրքում Վարազ Ներսիսյանը, բնութագրելով տաղերգության ժանրը, ժանրային դասակարգման է ենթարկել հայ միջնադարյան տաղերգությունը՝ առանձնացնելով նաև խրատ տեսակը: Խոսելով խրատի ժանրի մասին՝ Վ. Ներսիսյանը ընդհանուր գծերով ներկայացնում է այդ ժանրի ծագումը, զարգացման ընթացքը:

Ներսիսյանը կատարում է նաև խրատի ժանրի տիպաբանական գծերն ամփոփող ընդհանրացում՝ առանձնացնելով «ժարակազմ երեք հիմնական հատկանիշներ»: «Դրանցից ամենակայունը խոսքի հորդորական բնավորությունն է, որ ձև ու բովանդակություն է ստանում ուսուցողական-բարոյակրթական նպա-

² Պատմություն և խրատք հիկարայ իմաստնոյ, աշխատասիրությամբ Ա. Մարտիրոսյանի, Կ. Ա. Երևան, 1969, Կ. Բ. Երևան, 1972, նաև Ռ. Պողոսյան, *Խիկարի գրույցը հայ մատենագրության մեջ*, PhD thesis, ԵՊՀ, Երևան, 2014 (<http://etd.asj-oa.am/4127/>):

³ Սոփերք հայկականք, Վենետիկ, 1853, Կ. Ա, էջ 9-59: Պահպանվել է բազմաթիվ ձեռագրերով և զանազան տարբերակներով: Նորագույն ուսումնասիրություն այդ բնագրի մասին՝ Ռ. Պողոսյան, «ԺԳ դարում ընդօրինակված «Բանք իմաստասիրաց»-ի չորս տարբեր բնագիր», *ԲՄՆՁ* 35, 2023, էջ 189-203:

⁴ *Խրատք նուշիրվանի*, աշխատասիրությամբ Բ. Չուգասոյանի, Երևան, 1966:

⁵ Մ. Աբեղյան, *Երկեր*, Կ. Գ, Երևան, 1970, էջ 343:

⁶ Ա. Մաղոյան, *Հայկական միջնադարյան պոեմը (ԺԱ-ԺԶ դդ.)*, Երևան, 1985, էջ 188-220:

տակամիտումով: Հորդորը սովորաբար դրսևորվում է երկու կերպ՝ հաստատական և արգելական, իր մեջ թաքցնելով խրատատուի հոգատար վերաբերմունքը այն անձի կամ խմբի նկատմամբ, որին ուղղված է խոսքը: Ժանրի հաջորդ ընդհանրական գիծն էլ հենց խոսքի ուղղվածությունն է երկրորդ դեմքին»⁷: Քանի որ «խրատի մեջ գծագրվող բնավորությունը միայն հեղինակային կերպարն է, որն ընդհանրացնում է միջնադարյան մտածող անհատականությանը՝ նրան բնորոշ կրոնական և աշխարհիկ ըմբռնումներով, անձնական ու հասարակական ձգտումներով, լավին ու բարուն հասնելու ներքին մղումով»⁸, ապա խրատը դիտվում է իբրև քաղաքացիական քնարերգության տեսակ՝ քնարական ակնհայտ բաբախներով, որով էլ չափածո խրատը տարբերվում է արձակ խրատից:

Խրատական բանաստեղծությունը ձևավորվել է միջնադարյան արձակ խրատի կաղապարի վրա: Ինչպես արդեն նշեցինք, հինգերորդ դարում թարգմանված խրատներն ունեն մի կարևոր առանձնահատկություն, որը փոխանցվում է միջնադարյան խրատական պոեզիային: Խրատի հիմքում ընկած է մի էական հատկանիշ՝ արտահայտված խրատող-խրատվող հարաբերության մեջ: Այս հատկանիշը հատուկ է նաև խրատական բանաստեղծությանը, թեև տարբեր դրսևորումներով և բանաստեղծական հնարանքներով:

Խրատի կառուցվածքային առանձնահատկություններից մեկն էլ նրա ձևական կողմն է, այսինքն՝ խրատող-խրատվող հարաբերության զգացական կապի դրսևորումը, ասելիքը դյուրամատչելի մատուցելը, խրատվողի հոգեկան աշխարհի հետ շփման եզրեր ստեղծելը: Ահա այն բանալին, որը բացում է խրատական պոեզիայի ստեղծման գաղտնիքը:

Առաջին չափածո խրատական գործերը ներսես Շնորհալու խրատամանկավարժական բանաստեղծություններն են: Շնորհալին տալիս է նույն խրատները, որոնք տվել են իրենից առաջ, բայց խրատում է այնպես, ինչպես ոչ ոք չի խրատել: Առաջ է գալիս երկու խնդիր՝ խրատի ուսուցումը և խրատի մատուցումը: Շնորհալին փոխում է խրատի մատուցման ձևը, այն դարձնում զվարճալի, խրատվողի համար հետաքրքրաշարժ: Այս ամենը, ինչ խոսք, վերածնության ոգու դրսևորումն է, այն էլ Շնորհալու բանաստեղծական շնորհով հագեցած: Եվ գրվում են «Տեառն ներսիսի խրատ ուսումնականաց մանկանց այբբեբենից տառից ոտանաւոր տաղիւ չափոյ», «Բան ներտաղական ի խրատ ոգուց համայնից ի դիմաց մերոյին տառից տանց յիրաքանչիւրսն քառից» խրատները:

Ակնհայտ է, որ մանկավարժ Շնորհալին մանուկներին բարոյակրթելու նպատակով այբուբենի տառերի ծայրակապով հորինել է իր «Տեառն ներսիսի

⁷ Վ. Ներսիսյան, «Տաղերգության ժանրերը», Հայ միջնադարյան գրականության ժանրեր, Երևան, 1984 (էջ 179-258), էջ 239:

⁸ Նույն տեղում, էջ 240:

խրատ ուսումնականաց մանկանց այբեբենից տառից ոտանաւոր տաղիւ շափոյ» խրատը, որը հայ խրատական բանաստեղծութեան երախայրիքն է:

Ուշագրավ է, որ ամեն տառն ունի մի խորհուրդ, որով Շնորհալին ոչ միայն ուսուցանում է այբուբենը, այլ դաստիարակիչ որևէ խնդիր ի ցույց դնում աշակերտի համար:

ԳԻՄԸՆ գանձ է քեզ բեր բարի,
Գրելով զիմաստս ի տախտակի.
Զնա արկ ի բոյդ պարանոցի,
Որ պատուական է քան զոսկի⁹:

Եթե Գիմ տառը գանձն է բարութեան, ապա Դա տառը բացում է գիտութեան իմաստութեան դռները աշակերտի առաջ, իսկ Շնորհալին հորդորում է աշակերտին բացել ու քաջաբար մուտք գործել գիտութեան դռներից ներս.

Դուռն բանայ քեզ գիտութեան
Ըզտանարին իմաստութեան.
Բախեա և մուտ արիութեամբ,
Մի՛ արտաբոյ մնար հեղգութեամբ¹⁰:

Իսկ Զա տառն ուսուցանում է, որ գիտությունը թմբուկի ձայնի պես զարթուն է պահում մանկան միտքը, ուստի Շնորհալին հորդորում է աշակերտին ուսման նկատմամբ անտարբեր չլինել, որ հետո վայ շտա իր անձին.

Զարթուցանէ ըզքեզ, մանուկ,
Զայնի հընչմամբ որպէս թմբուկ.
Մի՛ յուսմանէ լինիր տաղտուկ,
Զի մի՛ տաս վայ անձինդ յատուկ¹¹:

Ըթ տառի խորհուրդն էլ հենց այն խրատն է, որ աշակերտին հորդորում է հեռու մնալ խրատը շտողներից՝ «անխրատիցըն», որ այդ արատն արմատ չգցի աշակերտի սրտում.

Ընդ քեզ խօսի զայս բան խրատ,
Ի յանխրատիցըն կալ ի գատ,
Զի մի՛ տընկեն զիննեանցն արատ
Ի սըրտի քում որպէս զարմատ¹²:

Ուշագրավ է Պէն տառի միջոցով բարոյակրթելու խրատը, որով պատգամում է պարկեշտություն ու չափավորություն՝ խրատելով հեռու մնալ որկրամո-

⁹ Մատենագիրք Հայոց, հ. ԻԱ, ժԲ դար, Ներսես Շնորհալի, Գիրք Ա, Երևան, 2018, էջ 493:

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 494:

¹² Նույն տեղում:

լուծյունից ու արբեցողուծյունից.

Պէն պատուիրէ պարկեշտ լինել,
Մի՛ գորովայնդ խընողել,
Մի՛ ըզգինի բընաւ սիրել,
Մի՛ տարածամ գբերանդ յածել¹³:

Բնականաբար, միջնադարի վարդապետ բանաստեղծը պետք է նախ հոգևոր խրատ սերմաներ աշակերտի սրտում՝ հորդորելով հեռու մնալ շար մերձավորներից.

Տայ քեզ խըրատ բան հոգետուր,
Պահել զհոգիդ քո զգուշաւուր,
Մի՛ յո՛ք հըպել արատաւուր,
Եւ մի՛ ունել շար մերձաւուր¹⁴:

Խրատական բանքի ժանրային բնույթին հատուկ՝ Շնորհալին հորդորում է շատախոս չլինել, անկարգ չծիծաղել, շար ու վիճաբան-կովարար չլինել.

Իհաւէ ընդ այս բանըս յարմար,
Մի՛ շատ խօսել և վայրապար,
Մի՛ ծիծաղել անկարգաբար,
Մի՛ վիճաբան լինել և շար¹⁵:

Այբուբենի տառերի հաջորդականութեամբ գրված այս ծայրակապային խրատը լրացվում է ՆԵՐՍԵՍԻ է ծայրակապով բանաստեղծական 16 տողանի տնով.

Նախանձելի մարդկան լինիս,
Թէ՛ գվերագրեալդ ի միտ ունիս.
Ե՛կ բե՛ր, մանուկ, զունկըն քո յիս,
Լո՛ւր և անսա՛ իմում բանիս:
Բարուն լինիմ բըղխմամբ սըրտիս,
Ուսուցանել քեզ ըզբարիս.
Սիրեա՛ զուսումն՝ որով պատուիս
Ի յերկնայնոցն և ի յերկրիս:
Երանելի և մեծ լինիս,
Եթէ՛ գերկեղ Տեառն ուսանիս:
Սիրոյ ի բաց լեր աշխարհիս,
Եւ յԱստուծոյ սէրըն վառիս:

¹³ Նույն տեղում, էջ 498:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 499:

¹⁵ Նույն տեղում:

Ինձ լուր, որդեակ, հաւր քո խրատիս,
 Եւ յուսմանէ մի՛ ծուլասցիս.
 Էթէ ի յայս սէր բորբոքիս,
 Անանց կենաց ժառանգ լինիս¹⁶:

Ակնհայտ է, որ Շնորհալին որպէս բաբուն-վարդապետ հայրաբար պատգամում է լսել իր՝ ուսուցչի սրտից բխած բարի խրատները՝ հորդորելով սիրել ուսումը, հեռու մնալ աշխարհի սիրուց և ապրել Աստծո երկյուզածութեամբ ու սիրով:

Ինչպէս տեսնում ենք, Շնորհալին (խրատողը) ընտրում է զվարճալի և ուսուցման համար նպատակասլաց ձև՝ մանուկներին (խրատվողին) խրատելու համար: Այդպիսով, Շնորհալին սկզբնավորեց հայ խրատական բանաստեղծութունը, այսինքն՝ արձակ խրատները վերածեց չափածոյի՝ դառնալով խրատական բանաստեղծության նորարարը հայ պոեզիայում: Եվ սա կատարվեց ոչ պատահական, քանի որ Շնորհալին ուներ իր տեսական «հայացքը բանագործութեան»¹⁷ մասին և չափածո խոսքի աստվածային շնորհ:

Եթե առաջին խրատում բանաստեղծական տունը քառատող է, ապա մյուս՝ «Բան ներտաղական ի խրատ ոգւոց համայնից ի դիմաց մերոյին տառից տանց յիւրաքանչիւրսն քառից»-ում, տունն ութնյակ է, իսկ այս դեպքում խրատը հասցեագրվում է ոչ թե մանուկներին, այլ հանրութեանն առհասարակ:

Այսպէս՝ Բեն տառի միջոցով Շնորհալին խրատում է ընկերների նկատմամբ լինել համբերատար, սանձել լեզուն ու նախատինքի խոսքեր չասել:

Բենըն բանից, ասէ, չարաց՝
 Սանձեա զլեզուդ վասն ընկերաց.
 Ի բերանոյ քո հան ի բաց
 Զխաւս աղտեղիս նախատանաց:
 Նա և ի բան բամբասանաց՝
 Դիր պահապան քոյոց շրթանց,
 Զի ապրեսցիս դու ի մեղաց
 Եւ յանաչառ դատաստանաց¹⁸:

Թո տառի միջոցով խրատում է լինել քաղցրախոս, հեզ ու խոնարհ, հեռու մնալ ամբարտավանութունից:

Այլ ըստ հարանց քոց, որ անցան,
 Ծանիր ըզբեզ ծաղկի նրման.

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 500:

¹⁷ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Գ, էջ 104:

¹⁸ Մատենագիրք Հայոց, հ. ԻԱ, ԺԲ դար, Ներսես Շնորհալի, Գիրք Ա, էջ 481:

Եւ մի՛ լինիր ամբարտաւան,
Այլ փաղցր և հեզ խոնարհական¹⁹:

Հոգևոր խրատների շարքը շարունակվում է, երբեմն էլ համալրվում աշխարհիկ խրատներով: Ահա Յո տառի միջոցով վարդապետ բանաստեղծը խրատում է գերծ մնալ նենգությունից ու նախանձից.

Յոյն ցուցանէ միւս բան խրրատ,
Որ ի շարեաց առնէ ազատ,
Մի՛ նախանձիւր բընաւ ընդ մարդ,
Եւ մի՛ նենգեւր զընկեր քո գաղտ²⁰:

Այս խրատը ևս, ինչպես նախորդը, այբուբենի տառերի ծայրակապից հետո շարունակվում է մեկ այլ՝ այս անգամ ՆԵՐՍԷՍ ծայրակապով.

Նորոգ բանիս այսմիկ հանդէս,
Գումարելոց աստ տիրապէս,
Երգել տաղիս հումերապէս,
Խառնեալ ի հիւթըս հոգեպէս:
Բամեալ ի ֆերթըս տարրապէս,
Զանագանեալ տառիս յանգէս.
Սա ոչ գիտնոց՝ այլ տղայապէս
Մանկանց տըլաւ նուսխայապէս.
Է թագուցեալ ընդ մարմնապէս
Երից յիսնից խորհրդապէս
Սուրբ հոգեւոր բանըս պէսպէս,
Որոց նըպաստ եղեւ Ներսէս²¹:

Ակնհայտ է, որ այս և նախորդ խրատը Ներսես Շնորհալին հորինել է ուսուցողական, դաստիարակչական նպատակներով՝ սկիզբ դնելով մի նոր ժանրի մեր բանաստեղծության մեջ:

Շնորհալու սկզբնավորած ավանդը ամենևին էլ աննկատ չմնաց գրականության մեջ: Հենց Շնորհալու կրտսեր ժամանակակիցը՝ Գրիգոր Տղան, շարունակեց իր նախորդի գրական ավանդը²²:

Խրատական բանաստեղծությունը առավել լայն թափով զարգացավ ժԳ դարում: Արմենուհի Սրապյանը գրում է. «Բանաստեղծության այս տեսակը ժԳ դարի հայ պոեզիայում նոր ու խոշոր երևույթ էր դառնում: Բարոյական-ուսու-

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 483:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 491:

²¹ Նույն տեղում, էջ 492:

²² Վ. Սաֆարյան, Կիրիկյան Հայաստանի գրականությունը, Երևան, 1990, էջ 215:

ցողական բանաստեղծության որոշ սաղմեր արդեն կային Ներսես Շնորհալու ստեղծագործություններում: Հովհաննես Երզնկացին ոչ միայն ընդարձակում է նրա սահմանները, այլև ստեղծում քնարերգության մի նոր տեսակ՝ խոհա-խրատական բանաստեղծություն, որ ստանում է հատուկ ձև ու բովանդակություն և իր կատարելությանն է հասնում՝ պսակ ունենալով խոհական՝ իմաստաբանական քառյակները»²³: Փոքրիկ հայրեն-քառյակներն իրենց էությունը իմաստասիրական խտացումներ են, աշխարհաճանաչման, իմաստության և ուսման պատգամներ: Իմաստասեր գիտնականը գիտակցում է նաև խրատի ներգործման արդյունքը և փորձում թափանցել խրատվողի հոգեբանության մեջ: Վերջին հաշվով, խրատող-խրատվող հարաբերությունը ավելի հստակ կպատկերացնենք, եթե հիշենք Մ. Աբեղյանի՝ Երզնկացուն տրված բնորոշումը. «Մեր այս գրողն իր ասքերով հանդիսանում է իբրև իսկական իմաստաբան քերթող, հանգիստ ու գիտուն վարդապետ, լուրջ բնավորությամբ, ավելի մտածող, քան զգացող»²⁴: Լայն առումով, Հովհաննես Պլուզը որպես իմաստուն մի գիտնական, խրատում է աշխարհին ու մարդկանց, խրատում է՝ իբրև աշխարհատես և աշխարհաճանաչ մի փիլիսոփա:

Մինչ Հովհաննես Երզնկացին իր իմաստասիրական ասքերն էր շարագրում, անձնական ցավից ծնված, «ինքնաբուխ ազդումով», կարծես բնազդաբար, ինչպես գոհար, շարվում են Ֆրիկի հոգեշահ բանքերը: Ֆրիկն իր անհանգիստ բնավորությունը, իր անձնական ցավը շաղախեց բարոյա-խրատական ոտանավորին և այն անվանեց «հոգեշահ բանք»: Դեռ Ղևոնդ Ալիշանը նկատել է, որ Ֆրիկի «գրվածքն բարոյական խրատք են, սակայն սրտով սփռած»²⁵:

Հենվելով իր կենսափորձի վրա՝ խրատողը (Ֆրիկը), բացում է մարդկային կյանքի մի շարք առեղծվածներ, քննում հոգու և մարմնի հակամարտությունը՝ առաջնությունը տալով հոգուն, շոշափում մահվան և ունայնության, մեղավոր մարդու, կրոնական այլ հարցեր: Ֆրիկի խրատական բանաստեղծությունն ունի նաև մի յուրահատկություն, որը նորույթ էր: Ե՛վ խրատողն էր Ֆրիկը, և՛ խրատվողը: Խրատող Ֆրիկն արդեն կյանքի ճանապարհ անցած մի բարեհոգի բանաստեղծ է, իսկ խրատվող Ֆրիկը, իր հետ նաև ուրիշները՝ աշխարհային մեղքերի մեջ ավազող մարդիկ, կատարած մեղքերի համար քավության ձգտողներ:

Յիս նայելով՝ ձեզ խղնացե՛ք, զի լի սրտիս խրատ կու տամ,
Որ դոս չի գայի ի յիս ի մօս, ես ի հրոյ ծով կու ծփամ²⁶:

²³ Ա. Մրապյան, Հովհաննես Երզնկացի, Երևան, 1958, էջ 109:

²⁴ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Դ, էջ 349:

²⁵ Ղ. Ալիշան, Յուրիկը հայրենեաց հայոց, Վենետիկ, 1870, հ. Բ, էջ 125:

²⁶ Ֆրիկ, Դիւան, աշխատասիրութեամբ Տիրայր արքեպիսկոպոսի, Նյու-Յորք, 1952, էջ 254:

ԺԳ-ԺԴ դարերի բանաստեղծներից մեկի՝ Խաչատուր Կեչառեցու «Տամ ես քեզ բարի խրատ, թէպէտ եմ ողորմ ու լալի»²⁷ խոսքերից կարելի է բանաձևել խրատող-խրատվող հարաբերության խնդիրը: Բացի այս, Կեչառեցին մի տեղ դիմում է խրատվողներին, որոնց «եղբարք» է կոչում:

Քնարական ուժով, անձնական դրամատիզմով աչքի է ընկնում Կոստանդին Երզնկացու խրատական բանաստեղծությունը: Կոստանդինը յուրովի է օգտագործում խրատող-խրատվող հարաբերությունը: Մի դեպքում զգայուն բանաստեղծը չար ու անգետ մարդկանց միջավայրում կաշկանդված, զգալով որ «գիտունն ի յանգիտաց մեջն ծառայ է չարաչար»²⁸, խրատում է ինքն իրեն: Մյուս դեպքում Կոստանդինն իր իմաստուն բարեկամի բերանով է խրատում իրեն: Բայց խրատը, որքան էլ ուղղված լինի բանաստեղծին, իր բերանով ասված, թե խրատատու բարեկամի, միևնույն է, ունի մի նպատակ, այն է՝ խրատել «հասարակաց»:

Չայս եմ ես ինձ խրատ և յանդիմանութիւն գրել,
Եւ զիս բազմաց նշան վկայ և օրինակ բերել²⁹:

Հովհաննես Թլկուրանցին ևս շարունակում է նախորդների ավանդները և յուրովի հարստացնում հայ միջնադարյան բարոյախրատական բանաստեղծությունը՝ գրելով խրատ, պարսավ, ողբ և աղերսանք, որոնք ևս ունեն ունկնդիր հանրությունը խրատելու նպատակ:

Խրատն իր տարբեր դրսևորումներով հանդես եկավ նաև ուշ միջնադարյան բանաստեղծության մեջ՝ հասնելով մինչև Նաղաշ Հովնաթան ու Սայաթ-Նովա, այդուհետև մեր օրերը՝ հանդես գալով նաև նոր ժամանակներում:

Միջնադարյան խրատն իբրև ժանր ունի ժանրակազմ մի քանի առանձնահատկություն, որոնցից ամենակայունը խոսքի հորդորական բնավորությունն է, որ սովորաբար դրսևորվում է երկու կերպ՝ հաստատական և արգելական, ինչով էլ պայմանավորված է ժանրի հաջորդ ընդհանրական գիծը՝ խոսքի ուղղվածությունը երկրորդ դեմքին, թեև երբեմն խրատողը նաև խրատվողն է, որի դեպքում խրատը դառնում է ինքնախրատ: Խրատի հեղինակային կերպարը միջնադարյան մտածող անհատն է՝ կրոնական ու աշխարհիկ ըմբռնումներով, դաստիարակելու ու բարոյակրթելու ակնհայտ նպատակադրմամբ, խրատող-խրատվող հարաբերության բանաստեղծական դրսևորմամբ: Արձակ խրատները չափածոյի վերածելու և տաղերգության ժանրի խրատ ենթատեսակի սկզբնավորումը կապվում է Ներսես Շնորհալու անվան հետ, որի թողած երկու խրատները այդ ժանրի հիմքն են, որով Շնորհալին դարձել է խրատական բանաստեղծու-

²⁷ Խաչատուր Կեչառեցի, *Տաղեր*, աշխատասիրությամբ Ա. Գողութանյանի, Երևան, 1988, էջ 32:

²⁸ Կոստանդին Երզնկացի, *Տաղեր*, աշխատասիրությամբ Ա. Սրայյանի, Երևան, 1960, էջ 182:

²⁹ Նույն տեղում:

Թյան հիմնադիրը մեր պոեզիայի պատմության մեջ:

VANO EGHIAZARYAN

**NERSĒS SHNORHALI AS THE FOUNDER OF THE GENRE
OF DIDACTIC POETRY**

Key words: Admonition, didactic subgenre in poetry, genre property feature, Nerses Shnorhali, innovator.

The present article treats the formation of the genre of didactic poetry by Nersēs Shnorhali. The medieval genre of admonitory poetry is characterised by several features, the most common of which is the use of persuasive speech, usually manifested in one of two forms, affirmative and prohibitive. Another common feature of the genre is the use of second person, though, as in case of self-admonition, the addresser and the addressee is the same person. The poet tends to be a medieval intellectual, one possessing his own worldview, of a more ethical turn of mind. Nersēs Shnorhali was the first to fashion the genre of admonition into verse, creating the subgenre of didactic poetry. So he proved to be a great innovator of Armenian verse forms, one who had several successors: Grigor Tgha (1133-1193), Yovhannēs Erznkats‘i (1225/30-1293), Frik (~1234-~1315), Khachatur Kech‘arets‘i (1260-1331), Kostandin Erznkats‘i (~1250-1314/28), Yovhannēs T‘lkurants‘i (14th-15th cc.), Naghash Yovnat‘an (1661-1722), and Sayat‘-Nova (1712-1795).

ВАНО ЕГИАЗАРЯН

**НЕРСЕС БЛАГОДАТНЫЙ – ОСНОВОПОЛОЖНИК ЖАНРА
ПОУЧИТЕЛЬНЫХ СТИХОТВОРЕНИЙ**

Ключевые слова: Прозаическое поучение, поджанр поучения в общем контексте стихотворчества, жанрообразующие особенности, Нерсес Благодатный, новатор.

Предмет данной статьи – вопрос о формировании поджанра поучительных стихотворений Нерсеса Благодатного.

Средневековое наставление как жанр имеет ряд особенностей, наиболее устойчивой из которых является увещательный характер речи, проявляющийся обычно двояко: в форме утверждения или запрета. Другой общий признак жанра – направленность речи ко второму лицу, хотя иногда наставник сам выступает в роли наставляемого: в этом случае поучение предстает в виде са-

мопоучения. Выразитель авторских поучений предстает в образе средневековой мыслящей личности со своими религиозными и светскими представлениями, с очевидным стремлением к просвещению и нравовучению, которые воплощаются в поэтических отношениях наставника и наставляемого. Преобразование прозаической проповеди в стихотворную и формирование поджанра наставления в общем контексте стихотворчества связаны с именем Нерсеса Благодатного, два наставления которого являются первыми образцами этого жанра. Став в этом отношении новатором в армянской поэзии, он имел нескольких последователей: Григор Тга (1133-1193), Ованнес Ерзнкаци (1225/30-1293), Фрик (ок.1234 - ок.1315), Хачатур Кечареци (1260-1331), Костандин Ерзнкаци (ок.1250-1314/28), Ованес Тлкуранци (14-15-й вв.), Нагаш Овнатан (1661-1722) и Саят-Нова (1712-1795).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

Գլաձորի համալսարանի ուսուցիչները և սաները..... 5

ՀՐԱՆՏ ՕՀԱՆՅԱՆ

Դավիթ-Դանիելյան պալաթարը և կազարյանները..... 34

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱՅԱՆԵ ԹԵՐԶՅԱՆ

Գևորգ Կաղի ժամանակաշրջանի ճշգրտման փորձ..... 54

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԻՆԵ ՄՈՍԻԿՅԱՆ

«Խառնվածք» հասկացություն միջնադարյան ընկալումները..... 61

«ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ՝ ԲԱԶՄԱՇՆՈՐՀ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ» ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻՑ (2023 թ. հունիսի 21-23)

ԶԱՔԱՐԻԱ Ծ. ՎՐԴ. ԲԱՂՈՒՄՅԱՆ

Հայոց եկեղեցու անդամագրությունն ըստ
«Արևորդիների դարձի մասին» Ս. Ներսես Շնորհալու թղթի..... 83

ԷՌԵԱ ՄԱՆԵԱ ՇԻՐԻՆՅԱՆ

Ներսես Դ Կլայեցի կաթողիկոսի «Շնորհալի»
պատվանվան մասին..... 97

ՎԱՆՈ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Ներսես Շնորհալին խրատական բանաստեղծության հիմնադիր..... 116

ԼԱԼԻԿ ԽԱԶՍՏՐՅԱՆ

Պատկերավոր համեմատությունների ձևակազմական
կաղապարները Ներսես Շնորհալու «Ողբ եղեսիոյ» պոեմում..... 127

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Ներսես Շնորհալի և Կոմիտաս վարդապետ..... 139

ՄՀԵՐ ՆԱՎՈՅԱՆ

Հայկական վերածննդի երաժշտաբանաստեղծական արվեստի որոշ
բնութագրիչներ՝ Ս. Ներսես Շնորհալու ժառանգության մեջ..... 156

ՀԱՍՄԻԿ ԻՐԻՑՅԱՆ

Ներսես Շնորհալու նորահայտ բնագիրը ՄՄ 3839 ձեռագրում (անգլ.)..... 166

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԵՅՆԳԵՀՆԱՍԻՄ ՖԱԹԵՄԻ, ՀԱՅԿԱԶ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

*Մատենադարանի այլալեզու ֆոնդի
չորս միավորի նկարագրություն (անգլ.)*..... 179

ՍԱԹԵՆԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Երկու հնատիպ հմայիլների ուսումնասիրության հետքերով..... 195

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ

ԷՍԹԵՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

*Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող տեսիլ-հարցումը
(համեմատական բնագիր)*..... 212

ԱՐԵՎԻԿ ԱՐԱԲՅԱՆ

*Առաքել Սյունեցու «Ղազարու յարութեան» և
«Մեծատան եւ Ղազարու» անտիպ տաղերը*..... 251

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

*Զափաթիա Ծայրագոյն վարդապետ Բաղումեան,
Կիրակոս Երզնկացու՝ Սուրբ Եւագր Պոնտացու երկերի լուծմունքները,
խմբագիր՝ Գ. Տէր-Վարդանեան, Երևան, Մատենադարան, 2022*..... 260

ԱՐՄԻՆԵ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

*Les Arts Libéraux et les Sciences dans l' Arménie
Ancienne et Médiévale («Ազատ արվեստները և գիտությունները
հին և միջնադարյան Հայաստանում»), sous la direction
de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022*..... 270

ԲԱՆԱՎԵՃ

ԱՐՍԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*Դարձյալ հին Երևանի աշտարակի և
Երկուերեսնի եկեղեցու պարզաբանման շուրջ*..... 280

*Բանբեր Մատենադարանի հանդեսի հոդվածների ձևավորմանը
վերաբերող պահանջներ*..... 296

CONTENTS

HISTORY

KAREN MATEVOSIAN

The Teachers and Students of Gladzor University.....5

HRANT OHANYAN

The Role of the Lazaryans in the Davit-Daniel Conflict.....34

PHILOLOGY

GAYANE TERZIAN

An Attempt at Dating the Life of Gevorg Kagh.....54

NATURAL SCIENCES

KARINE MOSIKYAN

Medieval Conceptions of Temperament.....61

PROCEEDINGS OF THE 6TH INTERNATIONAL CONFERENCE “NERSĒS SHNORHALI THE GRACIOUS PATRIARCH” (June 21-23, 2023)

PROTO-ARCHIMANDRITE ZACHARIA BAGHUMYAN

Membership in the Armenian Church According to St. Nersēs
Gracious’ Letter “On The Conversion of the Sons of the Sun”.....83

ERNA MANEA SHIRINIAN

About the Title “Graceful” of Catholicos
Nersēs IV Klayets’i.....97

VANO EGHIAZARYAN

Nersēs Shnorhali as the Founder of the Genre
of Didactic Poetry.....116

LALIK KHACHATRYAN

Formal Models of Figurative Comparisons
in the Poem “Elegy on the Capture of Edessa”
by Nersēs Shnorhali.....127

LUSINE SAHAKYAN

Nersēs Shnorhali And Komitas Vardapet.....139

MHER NAVOYAN

Some Characteristics of the Musical and Poetic Art
of the Armenian Renaissance in the Heritage
of St. Nerses Shnorhali 156

HASMIK IRITSYAN

A Newly Discovered Work of Nersēs Shnorhali
in Ms M3839 166

BIBLIOGRAPHY**SAYEDEHNASIM FATEMI, HAYKAZ GEVORGYAN**

Description of Four Units of Matenadaran's Foreign Language Fund 179

SATENIK GRIGORYAN

On Two 18th C. Scroll Amulets 195

PUBLICATIONS**ESTER PETROSYAN**

The Revelation Attributed to Gregory the Illuminator 212

AREVIK ARABYAN

Arak‘el Siwnets‘i and his Unpublished Verses
“The Resurrection of Lazarus” and “The Rich Man and Lazarus” 251

BOOK REVIEWS**ARUSYAK TAMRAZYAN**

Proto-Archimandrite Zacharia Baghumyan, *Kirakos Erznkais‘i’s
Commentaries on Saint Evagrius Ponticus’ Works*, Yerevan, 2022 260

ARMINE MELKONYAN

Les Arts Libéraux et les Sciences dans l’Arménie Ancienne et Médiévale,
Sous la direction de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022 270

DISCUSSION**ARSEN HARUTYUNYAN**

Once More on the Interpretation of Old Yerevan’s Tower
and Church Yerkueresni (St. Paul and Peter) 280

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

КАРЕН МАТЕВОСЯН

Преподаватели и учащиеся Гладзорского университета 5

ГРАНТ ОГАНЯН

Противостояние Давид-Даниэл и Лазаревы 34

ФИЛОЛОГИЯ

ГАЯНЕ ТЕРЗЯН

Опыт уточнения времени жизни Геворга Кага 54

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

КАРИНЕ МОСИКЯН

Средневековые представления о темпераменте 61

**ИЗ МАТЕРИАЛОВ 6-ОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“БЛАГОДАТНЫЙ ПАТРИАРХ НЕРСЕС ШНОРАЛИ”
(21-23 июня, 2023 г.)**

ПРОТОАРХИМАНДРИТ, ЗАХАРИЯ БАГУМЯН

Принятие в лоно армянской церкви согласно посланию Св. Нерсеса Благодатного «Об обращении Сынов Солнца» 83

ЭРНА МАНЕА ШИРИНЯН

О титуле «Шнорали» католикоса Нерсеса IV Клаеци 97

ВАНО ЕГИАЗАРЯН

Нерсес Благодатный – основоположник жанра поучительных стихотворений 116

ЛАЛИК ХАЧАТРЯН

Формальные модели образных сравнений в поэме «Элегия на взятие Эдессы» Нерсеса Шнорали 127

ЛУСИНЕ СААКЯН

Нерсес Шнорали и Комитас Архимандрит 139

МГЕР НАВОЯН

Некоторые характеристики музыкально-поэтического искусства армянского Возрождения в наследии Св. Нерсеса Шнорали.....156

АСМИК ИРИЦЯН

Новонайденный текст Нерсеса Шнорали в рукописи № 3839 из собрания Матенадарана.....166

БИБЛИОГРАФИЯ**ФАТЕМИ СЕЙЕДЕХНАСИМ, АЙКАЗ ГЕВОРГЯН**

Описание четырех единиц иноязычного фонда Матенадарана.....179

САТЕНИК ГРИГОРЯН

О двух старопечатных свитках-оберегах XVIII в. 195

ПУБЛИКАЦИИ**ЭСТЕР ПЕТРОСЯН**

Откровение, приписываемое Григорию Просветителю.....212

АРЕВИК АРАБЯН

Неизданные стихи “О воскрешении Лазаря” и “О богаче и Лазаре” Аракела Сюнеци.....251

РЕЦЕНЗИИ**АРУСЯК ТАМРАЗЯН**

Протоархимандрит Захария Багумян, *Толкование Киракоса Ерзнкаци на сочинения Евагрия Понтийского*, Ереван, 2022.....260

АРМИНЕ МЕЛКОНЯН

Les Arts Libéraux et les Sciences dans l'Arménie Ancienne et Médiévale, Sous la direction de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022.....270

ДИСКУССИЯ**АРСЕН АРУТЮНЯН**

Вновь об интерпретации башни и церкви Еркуересни (Св. Павла и Петра) старого Еревана.....280

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

Հատոր 36

BULLETIN OF MATENADARAN

Volume 36

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА

Том 36

Համակարգչային ձևավորումը և էջադրումը՝ Անահիտ Խանգադյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Մարտիրոս Տոլմանեանի
Շապիկին՝ *Ձեռ. եղմ. 365՝ Եսայի Նչեցին Գլաձորի համալսարանի
ուսուցիչների և սաների հետ*

Սրբագրիչ՝ Արմինե Գրիգորյան
Հրատարակչական խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումյան

Տպագրված է «ՔՈՓԻ ՓՐԻՆԹ» ՍՊԸ տպարանում

Ք. Երևան, Ներսիսյան 1

Չափսը՝ 70×100 1/16, տպագրական մամուլ՝ 19

տպամանակ՝ 150

Մատենադարան

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի
հրատարակչական բաժին, ք. Երևան, Մաշտոցի պող. 53, հեռ. (010) 513033

publishing.matenadaran@gmail.com

Ամսագրի թվային տարբերակը՝

banber.matenadaran.am/download-category/բանբեր-մատենադարանի/